

В. Ю. Шепітько, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужена діячка науки України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. М. Шевчук, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. М. Гетьман, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Н. В. Павлюк, кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. О. Яремчук, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

А. О. Григоренко, молодший науковий співробітник лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Постановка проблеми. На тлі науково-технічного прогресу зростає кількість нових видів кримінальних правопорушень. Зокрема, хакерські атаки протягом 2020 року коштували світовій еко-

номіці понад трильйон доларів, або 820 мільярдів євро. Посприяла збільшенню кількості кіберзлочинів й пандемія коронавірусу, під час якої значна кількість працездатного населення має віддалений доступ до робочих комп'ютерних систем¹. Така тенденція спостерігатиметься і надалі тому, що кіберзлочинці спочатку використовують певні інноваційні продукти для вчинення правопорушень, а лише після цього розпочинається розробка заходів протидії, відповідних механізмів щодо їх запобігання і розкриття.

Підґрунтям для закріплення в законодавстві України правових норм щодо реалізації принципу змагальності у судочинстві слугували такі ратифіковані Україною міжнародно-правові акти: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. (статті 10, 11), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ст. 6) та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (ст. 14), в яких йдеться про незалежний і безсторонній суд, право на захист, можливість обвинуваченого бути присутнім під час судового розгляду та брати активну участь у дослідженні доказів. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, а також забезпечення обвинуваченому права на захист належать до основних засад судочинства відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ч. 3 ст. 129 Конституції України. У ст. 22 КПК України зазначено, що «кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів» та «сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав». Однак реалізація цих норм є можливою лише за умови участі сторони захисту у процесі доказування, тобто у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення

обставин, що мають значення для кримінального провадження (ст. 91 КПК України).

Враховуючи провідну роль інформатизації в Україні та її стрімку криміналізацію, особливої актуальності набуває проблема підвищення якості та ефективності науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу. При цьому науково-технічний прогрес, стрімкий розвиток інформаційних технологій та діджиталізація всіх напрямів діяльності людини підштовхує науковців та співробітників правозастосовних органів до удосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу.

Задля розв'язання зазначених проблем протягом 2017–2021 рр. співробітники лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» (далі – Лабораторія) працювали над фундаментальною науковою темою «Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу»². Отримані під час виконання наукової теми науково-практичні результати сприятимуть мінімізації криміногенних проявів, своєчасному виявленню і попередженню злочинів та дотриманню принципу змагальності у кримінальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам науково-технічного забезпечення слідчої діяльності приділяли увагу такі провідні українські та іноземні науковці: В. Г. Гончаренко, Г. Л. Грановський, В. А. Журавель, В. В. Коваленко, В. П. Колмаков, Е. В. Курапка, Г. Малевські, Ю. М. Оропай, М. О. Селіванов, Є. Д. Лук'янчиков, В. Ю. Шепітько та ін. Незважаючи на досить широкий спектр досліджуваних проблем в цій галузі, окремі питання залишаються недостатньо опрацьованими. Зокрема, це стосується проблем науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу.

Метою статті є висвітлення науково-практичних результатів роботи співробітників Лабораторії за фундаментальною темою «Науково-технічне

¹ Примітка: Див. 'Кіберзлочинці у 2020 році завдали у світі збитків на трильйон доларів-- дослідження' (DW) < <https://www.dw.com/uk/kiberzlochyny-u-2020-rotsi-zavdaly-svitu-zbytkiv-na-trylion-dolariv-doslidzhennia/a-55857766> > (дата звернення: 10.09.2021)

² Примітка: Тема затверджена постановою Президії НАПрН України № 97/7 від 21 червня 2016 р. та постановою Вченої ради ІВПЗ НАПрН України № 6/6 від 28 грудня 2016 р. Номер державної реєстрації 0117U000282. Термін виконання: І кв. 2017 р.-- ІV кв. 2021 р. Науковий керівник теми-- д.ю.н., проф., акад. НАПрН України, завідувач Лабораторії В. Ю. Шепітько.

забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу», а саме: визначення сутності та тенденцій розвитку науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу, з'ясування ролі криміналістичної техніки та інноваційних технологій у структурі науково-технічного забезпечення слідчої діяльності у сучасних умовах, аналіз впливу науково-технічного забезпечення органів досудового розслідування на якість слідчої діяльності, розгляд проблем використання спеціальних знань та визначення їх ролі у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу, вироблення пропозицій щодо подолання проблем науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Проблема науково-технічного забезпечення діяльності правозастосовних органів є однією з найактуальніших для криміналістики, проте вона вирізняється багатоглядністю й стрімким розвитком інноваційних технологій, що постійно впроваджуються в усі сфери суспільного життя. Збільшення інформаційного навантаження та обсягу знань, різноманіття новітніх технологій потребують нових наукових рекомендацій із метою оптимізації та підвищення якості діяльності органів досудового розслідування.

Аналіз наукових публікацій щодо досліджуваної проблематики дає підстави стверджувати, що дотепер не існує єдності поглядів стосовно визначення поняття «науково-технічне забезпечення слідчої діяльності». Науковці лабораторії під час роботи над науковою темою дійшли висновку, що науково-технічне забезпечення слідчої діяльності є напрямом криміналістичного забезпечення та являє собою систему дій з упровадження у слідчу практику новітніх досягнень науки і техніки, спрямованих на оновлення арсеналу науково-технічних засобів, удосконалення організаційних та правових основ їх застосування суб'єктами, що здійснюють досудове розслідування. Застосування науково-технічних засобів при проведенні допиту, впізнання у режимі відеоконференції надає можливість оперативного отримання необхідної для розслідування інформації, знижує фінансові витрати, забезпечує високий рівень ефективності заходів безпеки учасників процесу, що, у свою

чергу, надає можливість уникнення протиправного впливу (психологічного чи фізичного) з боку зацікавлених осіб на потерпілого чи свідка та отримання інформації, яка відповідає дійсності, а так само скорочення випадків зміни власної позиції чи відмови від участі у розслідуванні.

Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності передбачає вирішення таких проблем: 1) науково-дослідних, які передбачають розробку, модернізацію та впровадження науково-технічних засобів: приладів, засобів, матеріалів, інформаційних технологій, технічних прийомів, методів та практичних рекомендацій з урахуванням сучасних потреб слідчої практики; 2) нормативно-правових – для вдосконалення правових основ застосування техніко-криміналістичних засобів; 3) навчально-методичних – для створення належних умов щодо теоретичної обізнаності про можливість сучасних науково-технічних досягнень та формування практичних умінь і навичок у суб'єктів їх застосування; 4) організаційно-технічних – у практичній реалізації співробітниками правозастосовних органів професійної компетентності при використанні інноваційних продуктів у слідчій діяльності.

Інформаційне забезпечення слідчої діяльності характеризується наявністю певної системи надійних джерел інформації, а його стан – наявністю науково-технічних і спеціальних засобів обробки та використання інформації, у тому числі сучасних інформаційних систем. Найбільш продуктивними можна визнати інформаційно-довідкову, інформаційно-пошукову, інформаційно-модельну та інформаційно-консультативну системи¹.

Будь-яке розслідування злочинів або судовий розгляд – «боротьба за інформацію». Недостатність інформації (відсутність доказів або їх хибність) ускладнює процес установлення факту вчиненого злочину, винуватих осіб, мотивів злочину тощо. Інформатизація соціального середовища призвела до «технологізації» криміналістики. Фактично можна констатувати появу окремого криміналістичного напрямку – «цифрової криміналістики».² Одним із пріоритетних напрямів

¹ Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. та ін. *Інформаційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції*: монографія (Апостіль, 2017) 195, 196.

² Шепітько В. Ю. 'Інновації в криміналістиці як відзеркалення розвитку науки' *Інноваційні методи та цифрові*

науково-технічного забезпечення слідчої діяльності у сучасних умовах є впровадження новітніх засобів, методів і технологій електронного інтелекту. Йдеться про удосконалення та створення апаратних і програмних інструментів, прийомів та методів їх застосування для захисту джерел електронної (цифрової) інформації, а також збирання та дослідження доказів у сфері телекомунікацій та інформаційних технологій і комп'ютерних систем з метою протидії кіберзлочинності.

У криміналістиці науково-технічними засобами є «розроблені з орієнтацією на потреби слідчої, експертної, судової та оперативно-розшукової практики прилади, пристосування та матеріали, які використовуються для збирання, дослідження та використання доказів або створення умов, що ускладнюють вчинення злочинів»¹. Такими засобами є спеціалізовані комплекти техніко-криміналістичних засобів, окремі прилади та обладнання, матеріали, інструменти тощо.

Аналіз численних публікацій щодо інновацій в криміналістиці показав, що проблеми практичного розроблення та впровадження науково-технічних засобів у діяльність правозастосовних органів недостатньо висвітлені в наукових публікаціях. Більшість публікацій зазначеної проблематики присвячена огляду науково-технічних засобів, з якими автори публікацій безпосередньо не стикалися. У подібних публікаціях відсутні докладні описи конкретних новітніх технічних засобів, інструкції до їх практичного застосування та аналіз ймовірності появи помилок при отриманні окремих показників. Тобто науковці недостатню увагу приділяють експериментальній роботі та розробці реальних інноваційних продуктів для їх використання у роботі органів правопорядку.

Незважаючи на те, що в засобах масової інформації періодично з'являються повідомлення про отримання поліцією нової техніки², за результатами анкетування 295 співробітників органів досудового розслідування встановлено, що на думку 95% респондентів рівень їх оснащення

науково-технічними засобами та інноваційними продуктами є низьким. На думку 9,6% опитуваних, наявні техніко-криміналістичні засоби не є компактними та досконалыми. Це заважає слідчим виявляти мікросліди і мікрочастини (32,7%), вилучати їх (16,9%) та фіксувати (10,3%). Респонденти висловили такі побажання щодо поліпшення характеристик техніко-криміналістичних засобів вітчизняного виробництва: оновлення до рівня зарубіжних (2,7%), зменшення розмірів і ваги (3,7%), підвищення точності вимірів (1,7%), можливості комп'ютерної обробки доказової інформації (3,2%), збільшення швидкості дії (0,7%), створення спеціалізованих комплектів науково-технічних засобів для різних структур правозастосовних органів (76,2%) та ін.³

Аналіз матеріалів 650 кримінальних проваджень дозволив визначити проблеми, які зумовили низький рівень використання науково-технічних засобів при провадженні слідчих (розшукових) дій. Так, встановлено відсутність новітніх техніко-криміналістичних засобів; втрату професійного ядра співробітників органів внутрішніх справ; недостатній рівень обізнаності співробітників про тактичні засоби здійснення слідчої діяльності в сучасних умовах; складнощі у залученні до участі у слідчих (розшукових) діях спеціалістів і судових експертів різних експертних спеціальностей; наявність проблем обміну інформацією між слідчим та обізнаними особами; недостатню ефективність процесу розслідування злочинів через переважаність слідчих і нестачу часу; наявність протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб та ін⁴. Під час дослідження встановлено, що недостатній рівень використання сучасних науково-технічних засобів при провадженні процесуальних дій зумовлює низький рівень розкриття злочинів, а впровадження інновацій як заключний етап інноваційної діяльності сприяє оптимізації розслідування злочинів.

Досліджуючи питання застосування криміналістичної техніки та інноваційних технологій під час досудового розслідування сторонами

технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) 148.

¹ Шепітько В Ю (ред) *Криміналістика : підручник* : у 2 т. Т. 1 (Право, 2019) 38.

² *Примітка*: Див., наприклад: 'Поліція та підрозділи ДСНС отримали нову техніку' (Прес-центр МВС) <https://mvs.gov.ua/ua/news/12946_Policiya_ta_pidrozdili_DSNS_otrimali_novu_tehniku_FOTO_.htm> (дата звернення: 21.10.2021).

³ Шепітько В Ю, Журавель В А, Авдєєва Г К 'Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства' (2011) Вип. 21 Питання боротьби зі злочинністю 39–46.

⁴ Шепітько В Ю, Авдєєва Г К 'Проблеми застосування науково-технічних засобів та інноваційних продуктів в діяльності органів правопорядку' (2019) Том 20 (2) Вип 20 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 16 DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.01>

кримінального провадження, виявляються деякі проблеми нормативно-правового регулювання їх застосування. На сьогодні існує близько 200 нормативно-правових документів, які тим чи іншим чином стосуються розвитку та здійснення інноваційної діяльності та техніко-криміналістичного забезпечення. Більшість з них суперечать один одному та створюють несприятливі умови їх застосування та реалізації передбачених ними положень під час досудового розслідування. Для сприяння ефективної діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень виникає необхідність взаєморегулювання чинних нормативно-правових актів, надання їм чіткості та збалансованості, що може запобігти виникненню законодавчого дисонансу.

Аналіз норм чинного законодавства, напрями наукових досліджень у сфері боротьби зі злочинністю, судова практика надають підстави стверджувати, що сторона обвинувачення має значно більше прав щодо збирання та надання суду доказової інформації, ніж сторона захисту. Натомість, захисник, підозрюваний, обвинувачений як сторона кримінального провадження мають бути забезпеченні гарантіями щодо реалізації свого права на збирання та надання суду доказів шляхом безпосереднього пошуку та отримання відомостей, необхідних для захисту.

Останнім часом учені-криміналісти значну увагу приділяють інформаційному забезпеченню підтримки прийняття рішень співробітниками правозастосовних органів за допомогою автоматизованих інформаційних систем (АІС). Такі системи допомагають у складанні плану розслідування, обранні системи тактичних прийомів, визначенні оптимального комплексу судових експертиз та науково-технічних засобів. Співробітники Лабораторії створили інформаційну систему «Профіль вбивці»¹, яка призначена для побудови типової моделі особи вбивці та мотивів вчиненого злочину і складається з двох частин. Перша частина системи є незалежною попередньо створеною базою даних, яка містить результати узагальнення матеріалів 1100 кримінальних проваджень та понад 200 вироків суду щодо вбивств, а друга частина є залежною від неї та призначена для автоматизованої побудови соціально-психологічного профілю

¹ Примітка: Див. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. «Науково-практичний твір «Профіль вбивці». Свідоцтво № 67454 про реєстрацію авторського права на твір від 26.08.2016 р.

ймовірного вбивці за кожним конкретним кримінальним провадженням.

Цікавою є практика використання систем штучного інтелекту у роботі правоохоронних органів країн Європи та США. Зокрема, у Великій Британії в одному з підрозділів поліції під час розслідування корупційних і податкових злочинів з успіхом використовується система штучного інтелекту у вигляді програми-робота компанії Raven, яка здатна дослідити та проаналізувати протягом 24 годин 6 млн документів та 120 тис файлів. На жаль, через високу вартість програми вона поки що не використовується в інших підрозділах поліції².

Система штучного інтелекту ePOOLICE (early Pursuit against Organized crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems) з 2013 р. успішно використовується в країнах-членах ЄС. Система вивчає сторінки сайтів, електронне листування, поліцейську інформацію для пошуку свідчень діяльності організованої злочинності та для оцінки ризику появи кримінальної активності.³

Однак, на жаль, існують і негативні результати використання систем штучного інтелекту. Зокрема, в США з 2013 по 2016 рр. у поліції проходила тестування розроблена компанією IBM система Watson, яка дозволила поліцейським не складати процесуальні документи і звіти вручну, а надиктовувати інформацію електронному помічникові, який на її основі складав стандартні звіти і процесуальні документи та створював певні бази даних. Однак через низьку якість і неповноту таких звітів спостерігалось суттєве зниження якості роботи поліцейських, після чого вони припинили використання системи Watson⁴.

Останнім часом разом із традиційними засобами виявлення, фіксації, вилучення, а також дослідження матеріально-фіксованих слідів та обстановки місця події у цілому інноваційним та досить перспективним напрямом стає застосування сучасних трьовимірних цифрових технологій, метою яких є створення візуалізації та

² Примітка: Див.: 'Британская полиция привлекла искусственный интеллект для помощи в раскрытии преступлений' (Хабр) <<https://habr.com/ru/news/t/466471/>> (дата звернення: 05.10.2021).

³ Примітка: Див.: 'early Pursuit against Organized crime using environmental scanning, the Law and Intelligence systems' (European Commission) <<https://cordis.europa.eu/project/id/312651>> (дата звернення: 23.10.2021).

⁴ Ларина Е С, Овчинский В С *Искусственный интеллект. Большие данные* (Кн. мир, 2018) 105–107.

реконструкції обставин та картини злочину або окремих його епізодів (деталей) за допомогою використання 3D-моделей. Правоохоронці все частіше стикаються з необхідністю дослідження і фіксації матеріальних об'єктів, розташованих на великих територіях (наслідки кримінальних вибухів, пожеж, аварій та катастроф на різних видах транспорту, техногенних катастроф). Аналіз слідчої практики показав необхідність більш широкого використання новітніх науково-технічних засобів та технологій: засобів аудіо-, відео-контролю, систем спостереження, цифрової фототехніки та відеозапису, електронних контролерів, безпілотних літальних апаратів (БПЛА) – квадрокоптерів та здійснення криміналістичної аерозйомки¹.

Перспективними напрямками оптимізації слідчої діяльності та удосконалення застосування засобів криміналістичної тактики є розробка та застосування тактико-криміналістичних рекомендацій з урахуванням сучасних умов епідемічних та інформаційних загроз. Убачається, що такі дослідження можуть бути пов'язані зі специфікою тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у можливих умовах соціальної ізоляції та карантинних обмежень громадян. Зазначена ситуація зумовлює необхідність розробки нових тактичних прийомів, перегляд можливостей тактичних комбінацій та тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових) дій з урахуванням певної специфіки їх реалізації. Важливими напрямками таких досліджень у криміналістичній тактиці є розробка тактики проведення дій та заходів, у яких учасниками (підозрювані, свідки, потерпілі та ін.) є особи у медичних масках, спеціальних захисних костюмах тощо.

До інноваційних напрямків розвитку криміналістичної тактики та оптимізації слідчої діяльності слід віднести проблеми взаємодії слідчого (детектива) та прокурора з іншими учасниками кримінального провадження, що потребує активізації криміналістичних досліджень окремих питань тактики професійного захисту, прокурора і судді (суду).

У Конституції України як принципи судочинства оголошені рівність усіх учасників процесу

¹ Шепітько В Ю 'Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження' *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментальними темами у 2018 р.* (м. Харків, 26 берез. 2019 р.) 144–147.

перед законом та судом, змагальність сторін та свобода в поданні суду своїх доказів. Завдяки цьому якісно змінюється й тактика провадження таких судових дій, як допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (очна ставка), пред'явлення для впізнання, огляд на місці та ін. Тому є доцільним запровадження положень «змагальної» криміналістики і необхідність розробки тактики суду (судді), тактики державного обвинувачення і тактики професійного захисту². При цьому особливої значимості набувають дослідження питань тактики організації та проведення тактико-криміналістичних комплексів (тактичних комбінацій і тактичних операцій) у слідчій, детективній, прокурорській та судовій діяльності³.

З метою оптимізації слідчої (детективної) діяльності вбачається, що формування окремих криміналістичних методик повинно бути розраховано на конкретного адресата – слідчого, детектива. У сучасній криміналістиці мають місце також й пропозиції щодо необхідності розробки окремих криміналістичних методик для прокурора або для суду. Тому від описового підходу щодо окремих криміналістичних методик необхідно переходити до певної стандартизації та уніфікації. У цьому сенсі досить важливими є пропозиції щодо розробки Реєстру окремих криміналістичних методик, порядку його формування та функціонування⁴.

Використання спеціальних знань у змагальному кримінальному процесі забезпечує сторони кримінального провадження належним інструментарієм для збирання доказів. Проведене узагальнення кримінальних проваджень по вбивствах показує, що до огляду місця події найчастіше залучають: судово-медичного експерта – у 94,5% випадків; експерта-криміналіста – у 60,5%; кінолога – у 10,5%. При розслідуванні крадіжок до огляду місця події залучають: експерта-криміналіста – у 18,5% випадків; спеціаліста-криміналіста – у 12,0%; кінолога – у 1,6%; спеціаліста іншої

² Шепітько В Ю *Криміналістика: підручник*: у 2 т. Т. 1 (Право, 2019) 217

³ Коновалова В Е 'Новые тенденции развития криминалистики' (2006) Вип 6 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 11–16; Шевчук В М 'Сучасні проблеми криміналістичної тактики: традиційні та інноваційні напрямки розвитку' (2020) Вип 150 Проблеми законності 199–215.

⁴ Шепітько В Ю 'Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки' *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 2019) 150.

галузі спеціальних знань – у 2,4% випадків. При цьому при розслідуванні вбивств спеціалістів залучають: з обласного бюро судово-медичної експертизи – 63,2% випадків; з науково-дослідного експертно-криміналістичного центру – у 57,9%; з інших установ – у 10,5%.

Спеціаліст допомагає в обранні інструментів і матеріалів для дослідження; у здійсненні вимірювань і розрахунків; у фіксації перебігу і результатів слідчої дії шляхом застосування фото- і відеозйомки, звукозапису; в оцінюванні цих результатів; у визначенні впливу окремих чинників на отримані дані.

Згідно зі ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється його сторонами і потерпілим¹. Оскільки висновки експертів є процесуальними джерелами доказів (ст. 84 КПК України), обидві сторони кримінального провадження мають рівні права на збір і подання доказової інформації, отриманої із використанням спеціальних знань. Але сторони кримінального провадження не мають рівних процесуальних прав і можливостей щодо збирання доказів шляхом залучення експерта та спеціаліста завдяки наявності в законодавстві України правових норм, які в окремих випадках прямо або опосередковано забороняють стороні захисту реалізувати ці права й «на свій розсуд» залучати найкваліфікованіших спеціалістів у певних галузях знань.

Важлива роль висновків експерта у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності виявляється у підвищенні результативності процесу доказування завдяки збору такої доказової інформації, яку отримати слідчому без залучення експерта неможливо. Слідчий, залучаючи експерта, не лише отримує висновок експерта як джерело доказів, а й з'ясовує походження й причинні зв'язки окремих фактів, слідів і їх ознак. Аналіз і оцінка висновку експерта дозволяє слідчому надати правильну характеристику певному юридично значущому факту чи явищу. Найбільш яскравими прикладами отримання доказової інформації лише завдяки висновкам експерта є результати експертного дослідження цифрових слідів при розслідуванні так званих «комп'ютерних» злочинів, дослідження ДНК людини при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я людини, тощо.²

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. Редакція від 14.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17> (дата звернення: 23.10.2021).

² Авдєєва Г. К. Місце судової експертизи у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального

Результати узагальнення 75 кримінальних проваджень показали, що найчастіше під час розслідування злочинів проти життя і здоров'я особи призначалися такі експертизи: судово-медична – 86,3%, генотипоскопічна (ДНК) – 2,8%, цитологічна – 15,2%, криміналістична – 65,8% (в т.ч. – дактилоскопічна – 62,5%, слідів ніг і взуття – 18,5%, слідів знарядь зламу та інструментів – 7,4%, вузлів і петель – 2,9%, фотопортретна – 3,8%, технічна експертиза документів – 2,9%, судово-хімічна – 6,7%, судово-біологічна – 16,5%, ґрунтознавча – 3,4%, металознавча – 2,4% та ін.), почеркознавча – 2,9%, товарознавча – 9,5%, пожежно-технічна – 1,7% та ін.

Як показують результати анкетування 125 слідчих МВС України, 76,9% з них обов'язково під час розслідування злочинів залучають експерта, а 16,2% слідчих повідомили, що вони двічі призначати експертизу (первинну й повторну) з метою вирішення тих самих питань. В деяких випадках (2,4%) висновки експерта навіть спростували слідчу версію. 85% респондентів зазначили, що залучення експерта позитивно позначається на їх діяльності і значно прискорює встановлення фактів, що мають значення у провадженні, що, у свою чергу, зменшує терміни розслідування злочинів. Тобто, судові експертизи підвищують якість науково-технічного забезпечення слідчої діяльності і широко використовуються в кримінальному процесі.

За результатами аналізу законодавства країн-членів ЄС та міжнародного законодавства можна зазначити, що у світі послідовно реалізуються принципи змагальності і рівності сторін судочинства щодо самостійного залучення державних і приватних експертів і спеціалістів сторонами провадження. При цьому до списку судових експертів внесені не лише фізичні особи, а і юридичні (бізнес-корпорації, вищі навчальні заклади, науково-дослідні установи, інститути, які мають необхідних фахівців і обладнання для проведення експертиз).

Є очевидним, що для реалізації принципу змагальності у кримінальному судочинстві під час формування доказової бази вирішальну роль відіграє обсяг та співвідношення прав сторін, які часто реалізуються шляхом використання спеціальних знань. В Україні, на відміну від країн-членів ЄС, сторони кримінального провадження не мають рівних можливостей у залученні експерта через те, що у сторони захисту і потерпілого немає доступу

кримінального провадження' (2021) Вип 41 Питання боротьби зі злочинністю 88

до об'єктів експертного дослідження (речових доказів). Сторона захисту і потерпілий можуть лише ініціювати перед слідчим, прокурором, слідчим суддею залучення експерта з метою одержання доказової інформації шляхом дослідження речових доказів, але така ініціатива законодавчо не забезпечена примусом виконання. Механізм залучення експерта стороною захисту і потерпілим також законодавчо не врегульований.

Задля усунення таких проблем реалізації прав осіб на справедливе правосуддя Президентом України видано Указ № 837/2019, в якому як невідкладні заходи з проведення реформ зазначено «упровадження механізму оцінювання якості наданої правової допомоги з використанням інструменту рецензування («peer review»)» і «розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ... запровадження рецензування висновку судового експерта ...»¹.

Анкетування 240 потенційних учасників кримінального провадження (150 слідчих, 15 оперативних співробітників, 16 прокурорів, 28 адвокатів та 11 суддів) показало, що загалом 75% респондентів не в змозі без допомоги обізнаних осіб оцінити достовірність висновку експерта. Таку думку висловили 65% слідчих, 64% прокурорів, 87% оперативних співробітників, 73% суддів і 86% адвокатів. Переважна більшість анкетованих (78%) вважають за потрібне законодавчо закріпити залучення обізнаних осіб (незалежних експертів, спеціалістів, рецензентів, фахівців у певній галузі) для допомоги в оцінці достовірності висновку експерта. У Кінг і Е. Магуайр (США) висловлюють таку саму позицію практичних працівників, стверджуючи, що для раціональної оцінки доказової цінності висновку експерта слідчому необхідно пересвідчитися в його достовірності за допомогою іншого експерта або спеціаліста в тій самій галузі знань².

Аналіз законодавства і численних досліджень науковців США, Канади, Великої Британії, Ні-

меччини, Італії, Нідерландів, Австралії, Китаю, РФ та інших країн показав, що в цих країнах для допомоги в оцінці достовірності висновку судового експерта слідчим і судом залучаються обізнані особи (в основному, вони іменуються експертами-свідками). Сторона захисту залучає незалежного експерта (технічного помічника) для проведення альтернативного експертного дослідження або рецензування висновку офіційно призначеного експерта. В деяких країнах (США, Німеччина, Італія та ін.) у разі незгоди сторони захисту з висновками офіційно призначеного експерта залучення незалежного експерта для аналізу достовірності його висновку є обов'язковим³. Більше того, в Німеччині, Австралії та ін. країнах висновок експерта визнається судом як джерело доказів лише після того, як він упевниться в реалізації стороною захисту права на залучення незалежного експерта або рецензента експертного висновку.

Висновки. Науковці лабораторії під час роботи над фундаментальною темою «Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу» дійшли таких висновків: 1) науково-технічне забезпечення слідчої діяльності є напрямом криміналістичного забезпечення та являє собою систему дій з запровадження у слідчу практику останніх досягнень наукової думки, спрямованих на поповнення арсеналу науково-технічних засобів, удосконалення організаційних та правових основ їх застосування суб'єктами, що здійснюють досудове розслідування; 2) аналіз норм чинного законодавства України, результати узагальнення слідчої і судової практики та анкетування потенційних учасників кримінального провадження (слідчих, оперативних співробітників, прокурорів, адвокатів та суддів) надають підстави стверджувати, що сторона обвинувачення має значно більше прав щодо збирання та надання суду доказової інформації, ніж сторона захисту. Натомість, захисник, підозрюваний, обвинувачений як сторона кримінального провадження мають бути забезпеченні гарантіями щодо реалізації свого права на збирання та надання суду доказів шляхом без-

¹ Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України 8 від листопада 2019 року № 837/2019 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389> (дата звернення: 25.10.2021).

² King W, Maguire E 'Assessing the Performance of Systems Designed to Process Criminal Forensic Evidence' (2009) 1 Forensic Science Policy & Management: An International Journal 159. <<https://doi.org/10.1080/19409041003611143>> (дата звернення: 23.10.2021).

³ Авдеева Г К 'Оцінка достовірності висновку експерта як джерела доказів в Україні та в інших країнах: порівняльно-правовий аналіз' (2021) 2 (21) Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці: Електронний журнал 66–67 <<https://cutt.ly/EWR0KM2>> (дата звернення: 24.10.2021).

посереднього пошуку та отримання відомостей, необхідних для захисту; 3) в умовах змагально-го кримінального процесу почали формуватися основи «змагальної» криміналістики, які включають тактику суду (судді), тактику державного обвинувачення і тактику професійного захисту; 4) використання спеціальних знань у змагальному кримінальному процесі забезпечує сторони кримінального провадження належним інструментарієм для збирання доказів. Однак в Україні сторони кримінального провадження не мають рівних процесуальних прав і можливостей щодо збирання доказів шляхом залучення експерта та

спеціаліста; 5) в умовах змагального кримінального провадження сторона захисту і потерпілий повинні мати право самостійно залучати експерта (державного або приватного), а слідчий при цьому зобов'язаний надавати експертові об'єкти дослідження за їх запитом.

Отже, подальше дослідження зазначених проблем сприятиме вирішенню спірних позицій науковців щодо удосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу та проблем підвищення ефективності діяльності суб'єктів кримінального провадження.

REFERENCES

List of legal documents

Ligislation

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. Redaktsiia vid 14.05.2021. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian)
2. Pro nevidkladni zakhody z provedennia reform ta zmitsnennia derzhavy. Ukaz Prezydenta Ukrainy №837/2019 8 vid lystopada 2019 roku. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389> (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. Shepitko V Yu (red) *Kryminalistyka: pidruchnyk: u 2 t. T. 1.* [Criminalistics: a textbook] (Pravo, 2019). (in Ukrainian)
2. Shepitko V Yu, Zhuravel V A (uporiad.). *Informatsiini zasady tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv kryminalnoi yustytzii : monohrafiia.* [Information bases of technical-criminalistics maintenance of activity of bodies of criminal justice: monograph] (Apostil, 2017) (in Ukrainian)
3. Laryna E S, Ovchynskiy V S *Yskusstvennyi intellekt. Bolshye dannye* [Artificial intelligence. Big data.] (Kn. myr, 2018) (in Russian)

Journal articles

4. King W, Maguire E 'Assessing the Performance of Systems Designed to Process Criminal Forensic Evidence' (2009) 1 Forensic Science Policy & Management: An International Journal. Pages 159–170. DOI: <https://doi.org/10.1080/19409041003611143> (in English)
5. Avdeeva G K 'Otsinka dostovirnosti vysnovku eksperta yak dzherela dokaziv v Ukraini ta v inshykh krainakh: porivnialno-pravovyi analiz' [Assessing the reliability of the expert's opinion as a source of evidence in Ukraine and in other countries: a comparative legal analysis], (2021) 2 (21) Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa ta spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi: Elektronnyi fakhovyi zhurnal <<https://cutt.ly/EWR0KM2>> (in Ukrainian)
6. – 'Mistse sudovoi ekspertyzy u nauково-tekhnichnomu zabezpechenni slidchoi diialnosti v umovakh zmahalnoho kryminalnoho provadzhennia' [The place of forensic examination in the scientific and technical support of investigative activities in the conditions of adversarial criminal proceedings]. (2021) Vyp. 41 Pytannia borotby zi zlochynnistiu (in Ukrainian)
7. Konovalova V E 'Novye tendentsyy razvytyia kryminalistyky' [New trends in the development of forensic science] (2006) Vyp 6 Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky (in Russian)
8. Shepitko V Yu, Zhuravel V A, Avdeeva G K 'Innovatsii v kryminalistytsi ta yikh vprovadzhennia v diialnist orhaniv dosudovoho slidstva' [Innovations in criminalistics and their introduction into the activities of pre-trial investigation bodies] (2011) Vyp 21 Pytannia borotby zi zlochynnistiu (in Ukrainian)
9. Shepitko V Yu, Avdeeva G K 'Problemy zastosuvannia nauково-tekhnichnykh zasobiv ta innovatsiinykh produktiv v diialnosti orhaniv pravoporiadku' [Problems of application of scientific and technical means and innovative products in the activity of law enforcement agencies]. (2019) Tom 20 (2) Vyp 20 Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.01> (in Ukrainian)

10. Shevchuk V M 'Suchasni problemy kryminalistychnoi taktyky: tradytsiini ta innovatsiini napriamky rozvytku' [Modern problems of criminalistic tactics: traditional and innovative directions of development] (2020) Vyp 150 Problemy zakonnosti. (in Ukrainian)

Conference paper

11. Shepitko V Yu 'Innovatsii v kryminalistytsi yak viddzerkalennia rozvytku nauky' [Innovations in criminalistics as a reflection of the development of science.]. *Innovatsiini metody ta tsyfrovi tekhnolohii v kryminalistytsi, sudovii ekspertyzi ta yurydychnii praktytsi* : materialy mizhnar. «kruhloho stolu» (Kharkiv, 12 hrud. 2019 r.) (in Ukrainian)
12. – 'Problemy optymizatsii naukovo-tekhnichnoho zabezpechennia slidchoi diialnosti v umovakh zmahalnoho kryminalnoho provadzhenntia' [Problems of optimization of scientific and technical support of investigative activity in the conditions of adversarial criminal proceedings]. *Materialy naukovoї konferentsii za rezultatamy roboty fakhivtsiv NDI vyvchennia problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy za fundamentalnyu temu u 2018 r.* (m. Kharkiv, 26 berez. 2019 r.) (in Ukrainian)

Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Шевчук В. М., Авдеева Г. К., Гетьман Г. М., Павлюк Н. В., Яремчук В. О., Соколенко М. О., Григоренко А. О. Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу.

У статті висвітлено результати роботи співробітників лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» за фундаментальною темою «Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу», а саме: визначено сутність та тенденції розвитку науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу, з'ясовано роль криміналістичної техніки та інноваційних технологій у структурі науково-технічного забезпечення слідчої діяльності у сучасних умовах, здійснено аналіз впливу науково-технічного забезпечення органів досудового розслідування на якість слідчої діяльності, розглянуто проблеми використання спеціальних знань та визначено їх роль у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу, вироблено пропозиції щодо подолання проблем науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу.

У публікації здійснено критичний аналіз норм чинного законодавства України та інших країн, які регулюють процеси збирання доказової інформації сторонами кримінального провадження, виокремлено проблемні та дискусійні питання, запропоновано шляхи реалізації принципу змагальності і рівності сторін у збиранні доказової інформації в кримінальному судочинстві. Зазначено, що в умовах змагального кримінального процесу почали формуватися основи «змагальної» криміналістики, які включають тактику суду (судді), тактику державного обвинувачення і тактику професійного захисту.

На основі узагальнення кримінальних проваджень та результатів анкетування потенційних учасників кримінального провадження (слідчих, оперативних співробітників, прокурорів, адвокатів та суддів) встановлено, що судові експертизи відіграють важливу роль у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності та підвищують його якість. Доведено, що висновок експерта (в т. ч. недержавного), наданий стороною захисту, має розглядатися слідчим і судом разом з іншими доказами.

Ключові слова: науково-технічне забезпечення слідчої діяльності, змагальне кримінальне провадження, рівність сторін у кримінальному провадженні, спеціальні знання.

Шепітько В. Ю., Коновалова В. Е., Шевчук В. М., Авдеева Г. К., Гетьман Г. Н., Павлюк Н. В., Яремчук В. О., Соколенко Н. А., Григоренко А. А. Научно-техническое обеспечение следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса.

В статье отражены результаты работы сотрудников лаборатории «Использование современных достижений науки и техники в борьбе с преступностью» по фундаментальной теме «Научно-техническое обеспечение следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса», а именно: определены сущность и тенденции развития научно-технического обеспечения следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса, выяснена роль криминалистической техники и инновационных технологий в структуре научно-технического обеспечения следственной деятельности в современных условиях, осуществлен анализ влияния научно-технического обеспечения органов досудебного расследования на качество следственной деятельности, рассмотрены проблемы использования специальных знаний и определена их роль в научно-техническом обеспечении следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса, подготовлены предложения по преодолению проблем научно-технического обеспечения следственной деятельности в условиях состязательного уголовного процесса.

В публікації здійснено критичний аналіз норм діючого законодавства України і інших країн, які регулюють процеси збору доказової інформації сторонами кримінального процесу, виділено проблемні і дискусійні питання, запропоновано шляхи реалізації принципу состязательності і рівності сторін у зборі доказової інформації в кримінальному судопроцесі. Зазначено, що в умовах состязательного кримінального процесу почали формуватися основи «состязательної» криміналістики, які включають тактику суду (судді), тактику державного обвинувачення і тактику професійної захисту.

На основі узагальнення кримінальних процесів і результатів опитування потенційних учасників кримінального судопроцесу (слідчих, оперативних співробітників, прокурорів, адвокатів і судей) встановлено, що судові експертизи грають важливу роль у науково-технічному забезпеченні слідств і підвищують його якість. Доведено, що висновок експерта (в т. ч. недержавного), залишений стороною захисту, повинен розглядатися слідчим і судом разом з іншими доказами.

Ключові слова: науково-технічне забезпечення слідств, состязательний кримінальний процес, рівність сторін у кримінальному процесі, спеціальні знання.

Shepitko V. Yu., Konovalova V. O., Shevchuk V. M., Avdeeva G. K., Getman G. M., Pavlyuk N. V., Yaremchuk V. O., Sokolenko M. O., Hryhorenko A. O. Scientific and technical support of investigative activities in the context of an adversarial criminal procedure.

Стаття відображає результати роботи лабораторного персоналу «Використання сучасних досягнень науки і технологій у боротьбі зі злочинами» за фундаментальною науковою темою «Науково-технічне забезпечення слідств у кримінальному процесі», а саме: сутність і тенденції розвитку науково-технічного забезпечення слідств у кримінальному процесі визначені, роль криміналістичних методів і інноваційних технологій у структурі науково-технічного забезпечення слідств у сучасних умовах роз'яснено, вплив науково-технічного забезпечення досудового слідства на якість слідств розглянуто, проблеми використання спеціальних знань розглянуті і їх роль у науково-технічному забезпеченні слідств у кримінальному процесі визначено, запропоновано шляхи подолання проблем науково-технічного забезпечення слідств у кримінальному процесі.

Публікація містить критичний аналіз норм діючого законодавства України і інших країн, які регулюють процедури збору доказової інформації сторонами кримінального процесу, виділено проблемні і дискусійні питання, запропоновано шляхи реалізації принципу состязательності і рівності сторін у зборі доказової інформації в кримінальному судопроцесі. Зазначено, що в умовах состязательного кримінального процесу почали формуватися основи «состязательної» криміналістики, які включають тактику суду (судді), тактику державного обвинувачення і тактику професійної захисту.

На основі узагальнення кримінальних процесів і результатів опитування потенційних учасників кримінального судопроцесу (слідчих, оперативних співробітників, прокурорів, адвокатів і судей) встановлено, що судові експертизи грають важливу роль у науково-технічному забезпеченні слідств і підвищують його якість. Доведено, що висновок експерта (в т. ч. недержавного), залишений стороною захисту, повинен розглядатися слідчим і судом разом з іншими доказами.

Key words: scientific and technical support of investigative activities, adversarial criminal procedure, equality of arms in criminal procedure, special knowledge.

Стаття надійшла до редакції: 15.10.2021 р.

Прийнята до друку: 29.10.2021 р.